

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 39 (16650)

2003 чылдың
АПРЕЛЬ 10,
четверг

Ат салган шагы 18.00
Садар өртээ 3 рубль.

АЙЫТКАЛДЫ КӨӨРҮ-БИЛЕ

Тыва Республиканың Чазак Даргазының чылдың кылыр Айыткалын Тыва Республиканың Улуг Хуралына көөрү-биле Улуг Хуралдың палаталарының ээлчег чок каттышкан хуралы Тыва Республиканың Чазак Бажыңының Хуралдаар залына 2003 чылдың апрель 10-да 9.00 шакта болур.

Бүрүткээри 8.00 шакта эгелээр.

Чагыдылга — 2003

МӨӨРЕЙ ТҮҢНЭЛДЕРИ

Тыва Республикада Федералдыг почта харылзаа эргелинин кожуннарда салбырларының аразына «ШЫН» солунуң 2003 чылдың 1-ги чартыгында чагыдылга мөөрейин чарлаан турган. Ооң түннелдерин редакция үндүргөн. Шаңналдыг черлерни дараазында тилекчилер алган.

Мөөрейинң негелдезин езугаар 1-ги чер — 1000 рубль шаңналга 1013 чагыдылгалыг Чөөн-Хемчик кожуннуң почта харылзаа салбыры;

Ийи II-ги черни 967 чагыдылгалыг Сүт-Хөл биле 876 чагыдылгалыг Бай-Тайга кожуннары алган. Шаңналдары 800-800 рубль.

Ийи III-кү черни алган 645 чагыдылгалыг Эрзин, 541 чагыдылгалыг Чаа-Хөл кожуннарның шаңналдары 600-600 рубль.

Сумулар аразына «Эң хөй чагыдылгалыг почтачы» деп атка төлептиг болган 225 чагыдылгалыг Эрзин биле 178 чагыдылгалыг Бай-Тал суурларының почтачыларының шаңналдары 500-500 рубль.

Мактал 300-300 рубль шаңналдар — Чыраа-Бажы, Булуң-Терек суурларының почтачыларында.

Тилекчилерге байыр чедирип, чагыдып алыкчыларыңар хөй болурун күзедивис.

БЕДИК ШАҢНАЛ-БИЛЕ

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржактын 2003 чылдың апрель 8-те №278 Чарлыгы-биле тудуг талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының албан-хүлээлгезин күүседип турган, Тыва Республиканың тудуг сайыды Евгений Леонидович ОСЕРДЦОВТУ Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаан.

ДЫҢНАДЫГ

Кызыл хоорайның девискээр сонгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнүнүн бүрүн эргелериниң хуусаа бетинде дүшкени-биле холбаштыр Россияның Күрүне Думазынга депутат мандаттарның хуваалдазынче кирген кандидаттарның даңзын идип үндүргөн политиктиг партияларга, сонгулда блоктарына, хөй-ниити каттыжышкынарның, Кызыл хоорайның Төлээлекчилериниң тус чер хуралына, сонгукчуларның албан хаап, ажылдап, өөренип, чурттал турар черлериниң аайы-биле оларга Кызыл хоорайның

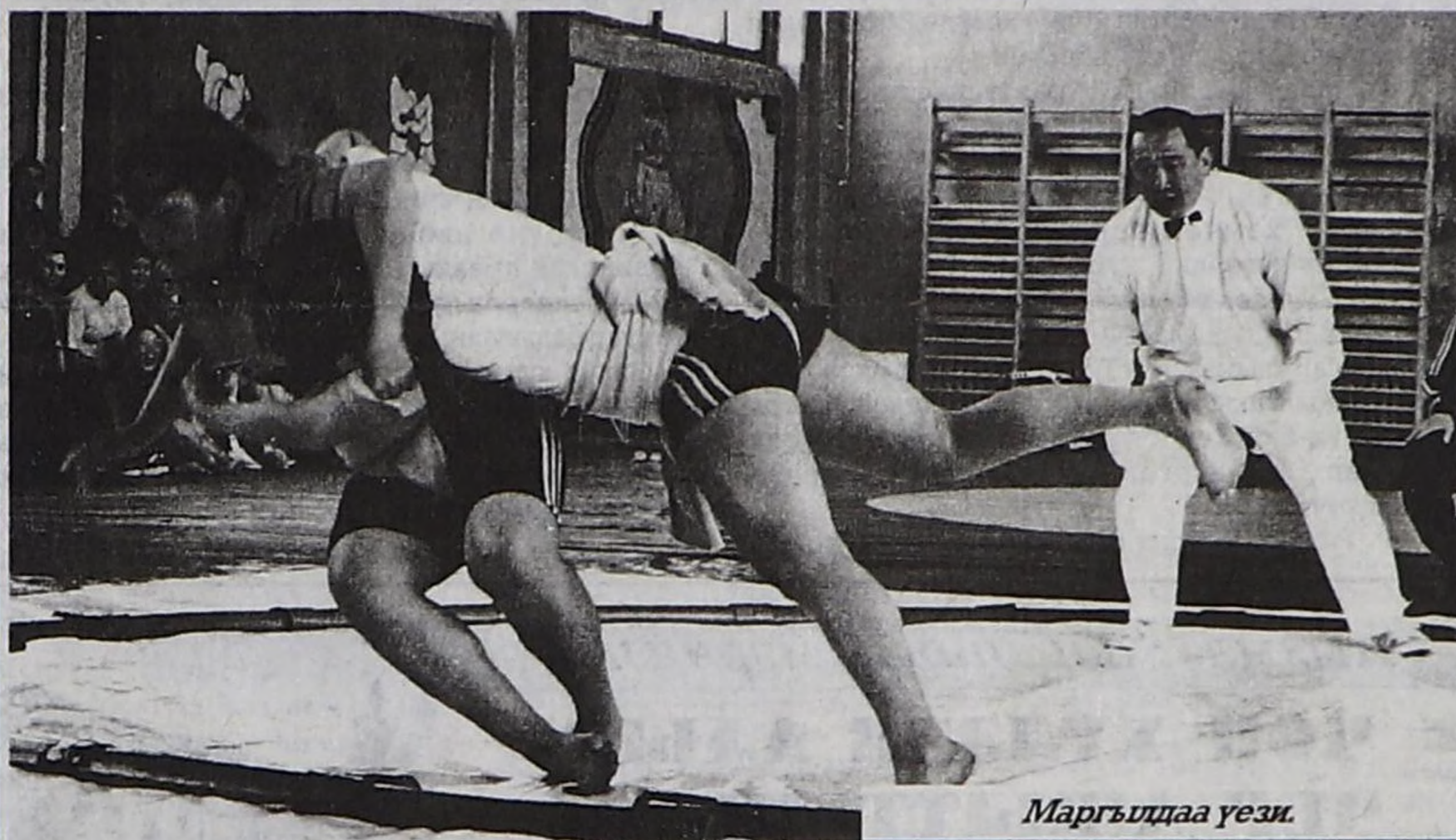
девискээр сонгулда комиссиязының составының (бадылаар эргелиг бир кежигүн) кезин томуйлаар талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээнин Тываның Төп сонгулда комиссиязы дыңнадып тур.

Кызыл хоорайның девискээр сонгулда комиссиязының составынче саналдарны бо дыңнадыгны парлаан хүнден он хонук дургузунда дараазында адресче кирип болур: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы (каб. 210, тел. (39422) 1-10-09).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨП
СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫ.

СПОРТ СПОРТ СПОРТ

СУМО, ООҢ САЙЗЫРАЛЫ

Маргылдаа үези.

Японнарның сумо хүрежи бүгү делегейде көскү сайзыралды алган. Сумога Европа болгаш делегей чемпионаттарын эрттирип турары ооң тодаргай херечизи. Бистин республикага сумога хүреш маргылдаазы дөрт чыл бурунгаар эртип эгелээн. Республиканың Спорт күркөмтединде бичии болгаш элээди

уругларның спорт школазының тренер башкызы, сумо хүрешке делегей чергелиг судья Адар Начын-оолович Куулар-биле бистин корреспондентивис Иван ХЕРЛИИ кыска интервьюну белеткээн.

(Ону 3-кү арындан номчунар).

СӨӨЛГҮ ШАКТА

◆ Ирактан кээп турар медээлер «чиг» хевээр. Ооң кол чылдагааны болза, ында езулуг байдалды американнар делегей хөй-ниитизинден чажырып турары. Ынчалза-даа чамдык медээлер алыс шыны айтып турар. Россияның НТВ-ниң корреспондентизи Денис Шуйскийниң дыңнатканын езугаар алырга, Багдадка америк танкыдан адып үндүргөн снаряд «Палестина» деп гостиницаның 14-кү каздынга деггеш, чазылган бооп турар. Анаа делегейниң парлаалга чепсектеринин журналистери чурттап турган. Түннелинде америк корреспондент өлгөн, өске 4 кижиге балыгланган. Испан бир корреспондентиниң будун одура шаап каан. Журналистер шыңгыы айтырыг тургузуп кээрге, америк командьлалдын

төлээзи буруузун миннир ужурга таварышкан.

◆ Америк В-1 деп бомбалакчы Багдадта Саддам Хусейнниң бир ордузун бомбалаанын дыңнаткан. Ооң кандыг түннелдиг болганы билдинмес. Багдадта аэропорт чоогунга уруп чораан америк, А-10 самолетту андара аткан.

◆ ТВ-ниң «Вести» деп медээлер дамчыдылганын тускай корреспондентизи Александр Минаковтуң дыңнатканы-биле алырга, Багдадтан Төрзөн чуртунче чанары-биле Сирияже углуг бар чораан Россияның элчин чериниң автоколонназын американнар боолаан. Ооң түннелинде беш кижиге балыглаткан, аар балыглаткан бир чолаачы болгаш элчин чериниң ажылдакчызы Сирияда чыдып калган, ескелери Москвада эеп келген. АКШ-тын Иракта төп командьлалының тускай төлээзи Винсент Брукс америк шериглериниң дуржок үүлгединге холбаштыр

буруузун билинген.

◆ Якут Республиканың Сыдыбыл деп суурга ийи каат школа өрттенгенинден 22 школачы өлгөн, 39 уруг балыгы-бышкына таварышкан. Якутияның Чазаа өлгөн уругларның өг-бүлелеринге 100-100, балыгы-бышкына таварышканнарга 50-50 муң рубльди дузаламчы кылдыр бээр деп шийтирилээн.

◆ РФ-тиң Президентизи В.Путин Россияның аграр шимчээшкининиң төлээлери-биле ужурашкаш, аграр шимчээшкинге чер рыногун, ылангыя көдээ ажыл-агыйлыг девискээрлерге мурнады калбартырын сүмелээн.

◆ Делегейниң космос станциязының кежигүннери ажык космосче үнгөн. Россий космонавт Николай Бутарин станцияга арткаш, ниити ажылдың башкарылганын ботандырган.

(АГЕНТИЛЕЛДЕР
МЕДЭЭЛЕРИНДЕН)

ТР-ниң Чазаанда

БЮДЖЕТ КҮҮСЕТТИНГЕН ТУРАР УЖУРЛУГ

♦ 2004 чылда Тыва Республиканың социал-экономика хөгжүлдээнин баш бурунгаар тодаралгазын болгаш 2006 чылга чедир ТР-ниң социал-экономика хөгжүлдээнин баш бурунгаар тодаралгазын хемчээлин ажилдап кылыр дугайында айтырыгны ТР-ниң Чазааның апрель 8-те болуп эрткен ээлчеглиг хуралыга чугаалашкан.

2004 чылдан 2006 чылга чедир республиканың социал-экономика хөгжүлдере чүнү кылырын баш бурунгаар төлөвилеп, ажилдап кылыры улуг ужуру-дузалыг Чазаактын хүлээп алган доктаалында айтыркан. Ынчангаш бо айтырыгже республиканың яамалары, ведомстволары, кожууннары, хоорайлары кол кичээнгейни салырын чугулага көргөн. Баш бурунгаар айтыркан көргүзүлгелерни төлөвилеп кылырының, ону төндүр ажилдап доозарының хуусааларын тодаргай айтыркан.

ТР-ниң Экономика яамызы 2003 чылдын декабрь 15-ке чедир 2004 чылда ТР-ниң социал-экономика хөгжүлдээнин баш бурунгаар тодаралгазын ТР-ниң Чазаанга кириген турарын доктаалда айтыркан.

♦ РФ-тин Социал страхование фондузунун ТР-де девискээр салбырының 2003 чылдын I кварталында бюджетиниң күүселдээнин дугайында информацияны хуралга дыңнаан. Салбыр бирги кварталдың бюджетин күүсеткенин демдеглээн. 84,8 млн. рубльдин орулгазын кирип алган, эрткен чылдын ол үезинден хөй. Санаторий-курорт албан черлеринге чедир эмнедир кижилерге путевкалар төлээр акша-көпөөктин планын күүсетпээн. ТР-ниң Кадык камгалал яамызының бурузу-биле ол болган. Чайгы урулгар дыштанылганын организастаарыга чарыгдар акшаны 15 млн. рубльге чедир көвүдөдирин чедип алыр даалганы салбырга берген.

♦ Албан медицина страхованиязының Тыва Республика фондузунун 2003 чылдын I кварталында бюджетиниң күүселдээнин дугайында хуралга база сайгарган. Фондунун удуртулгазы бюджетти күүседир хемчеглерни ап турза-даа, оон орулгалыг кезээниң планын 91,7 хуу күүсеткен. Бюджет күүселдээнде өске-даа четпестерни илереткен. Ылаңгыя РФ-тин Үндүрүлгөр болгаш чыылдалар яамызының ТР-де эргелели-биле кады ажилдажылганы кошкаткан. Чазак кежигүннери фондунун бюджет күүселдээнинде четпестерни айтыркан, ону дүрген эдеринче кичээнгейни улгандырган.

♦ РФ-тин Пенсия фондузунун Тыва Респуб-

ликада салбырының 2003 чылдын I кварталында бюджетиниң күүселдээнин дугайында оон даргазы В.О.Оюнун информациязын дыңнаан. Салбыр бердинген сан-чурагайларны күүседир дээш боттук ажилды чорутканындан эрткен чылдын ол үезинден көргүзүлгелерин экижиткен.

♦ Чонну ажилга хаара тудар федералдыг күрүне албанының ТР-де департаментизиниң бо чылдын I кварталында бюджетиниң күүселдээнин хуралга чугаалашкан. Департамент бюджетин багай эвес күүсеткенин демдеглээн.

♦ Чазак кежигүннери саналдарына үстүнде адаан албан черлериниң бюджет күүселдээнинде четпестерни демдеглээш, кол кичээнгейни оон орулгалыг кезээн улгаттырар дээш доктаамал ажилдаарын эң чугулага көргөннер.

♦ 2003 чылда назы четпестерниң чайгы дыштанылганын болгаш күш-ажылга хаара тударын организастаар дугайында айтырыгны хуралга сайгарган. Бо чылын 2002 чыл-биле дөмей 32 муң ажыг уругну лагерлерге хаара тудары көрдүнүп турар. Назы четпестерниң дыштанылганын канчаар организастаарының, ажилга хаара тударының, лагерлерни белеткээриниң хемчеглерин ажилдап кылган. Чазак кежигүннери урулгарының чайгы дыштанылганын эрткен чылдардан эки организастаар саналдарын, сүмелерин киригеннер. Урулгарының чайгы дыштанылганын организастаар ведомстволар аразының комиссиязының составын бадылаан, ону ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар А.Т.Конгар удуртур. Чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды хурал хүлээп алган. Урулгарының чайгы дыштанылганын организастаарыга чарыгдар саң-хөө айтырыгын дараазында хуралга чугаалажырын дугурушкан.

♦ "Төп Азияның улустарының онза ховар культуразы — хөөмей" деп делегейниң IV симпозиумун Кызылга 2003 чылдын июнь 25-30 хүннеринде эрттирер доктаалды хүлээп алган.

♦ ТР-ниң Чазааның 2003 чылдын II кварталында чорудар ажылының чокчек планын хуралга бадылаан.

♦ Күрүне албан черлери "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарның уставтарының төлөвилелдерин хуралга сайгарып көргөш, күштүг кылдыр бадылаан.

Чазак хуралыга ниитизи-биле 28 айтырыгны чугаалашкан, чогуур доктаалдарны хүлээп алган. ТР-ниң Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар А.В.Брокерт хуралды башкарып эрттирген.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Кызыл хоорайның мэриясында

ЧОН ХҮЛЭЭП АЛЫР ЧЕР АЖЫТТЫНГАН

Кызыл хоорайның мэриязынга Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирь федералдыг округунда Бүрүн эргелиг төлээзиниң хөй-ниити чон хүлээп алыр чери ажыттыганын. Оон кол сорулгазы — хамааты кижиниң эрге-чагырга органдарының делег кириер конститушчу эргелерин амыдыралга боттандыраары, камгалаары, тус черниң социал-экономика хөгжүлдээнин айтырыгларын шийтпирлежири болгаш хөй-ниити организациялары-биле демниг ажилдаары. Чоннун кириген чагыг-сүмелерин, делеглерин анализтээш, оон чогуумчалыг түңнел үндүрери база хөй-ниити чон хүлээп алыр черниң ажылы.

Чаа ажыттыганын хүлээп алышкын чери чон-биле ажилдың штавы болур дээрзин Тыва Республикада федералдыг кол инспектор Виктор Чернышев

айтыркан. Ынчангаш хоорайның чурттакчылары чон хүлээп алыр чаа черге кээп, оон-биле харылзажырын сүмелээш. Виктор Чернышев хөй-ниити чон хүлээп алыр черни найысылалга ажыдып, ону дерип белеткээринге улуг

дузаны көргүскени дээш Кызыл хоорайның мэри Дмитрий Донгакка четтиргенин илереткен.

Дмитрий Донгак шак мындыг хөй-ниити чон хүлээп алыр черни Кызылга ажыдарын сонгулда кампаниязының үезинде чон чагып турганын демдеглээн. Ынчангаш сонгукчуларның база бир чагыгы күүсеттингенин айтыркан. Улуг Хуралдыг Хоойлужу-дулга палатазының Даргазының оралакчызы Борис Балчий-оол Кызыл хоорайның чурттакчылары Россия Федерациязының Президентизинче чоокшулай бергенин сагындырган.

Хөй-ниити чон хүлээп алыр черин удуртукчузунга Людмила Юрьевна Чадамба (чурукта) томуйлаткан. Ол Кызылда күрүненниң педагогика институтун дооскан, орус дыл башкызы мергежилдиг. 30 чыл иштинде Күрүнениң айыыл чок чорук албанынга ажилдаан. Чаа албандуужаалга томуйладыр бетинде Тыва Республиканың Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар яамызынга бойдуз халавынга таварышкан улустар-биле ажилдап турган.

Юрий ДАРБАА.

"Тыва Республиканың күрүне хереглелинге барааннар дужаар, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзөр чагыглар тургузар конкурстарны эрттирер чурум дугайында" Тыва Республиканың Чазааның 2002 чылдын август 10-да № 515 доктаалыга өскерилгелер болгаш немелделер кириер дугайында"

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2003 чылдын апрель 4 № 181 Кызыл хоорай

"Күрүне хереглелинге барааннар дужаар, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзөр чагыглар тургузар конкурс дугайында" 2002 чылдын май 6-да № 97-ФЗ федералдыг хоойлуга, "Тыва Республиканың күрүне хереглелинге барааннар дужаар, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзөр конкурстарны эрттирер дугайында" Тыва Республиканың Чазааның 2002 чылдын август 10-да № 515, "Тыва Республиканың Күрүне чагыгларын эргелеп-башкараар талазы-биле яамызының дугайында дүрүмнү бадылаар дугайында" 2002 чылдын август 2-де № 616 доктаалдарга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның "Тыва Республиканың күрүне хереглелинге барааннар дужаар, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзөр чагыглар тургузар конкурстарны эрттирер чурумнун дугайында" 2002 чылдын август 10-да № 515 доктаалыга дараазында өскерилгелерни болгаш немелделерни кириер:

— 1 пунктуда "Тыва Республика" деп сестерниң соонда "капсырылга №1" деп сестерни немээр;

— 2 пунктуда "саналдап кириген составы болгаш" деп сестерни ап кааптар болгаш "Тыва Республика" деп сестерниң соонга "капсырылга № 2" деп сестерни немээр;

— 3-кү пунктуга дараазында домакты немээр:

"3. "Тыва Республиканың күрүне хереглелинге кыварчаар материалдар, хөмүр-даш, оргтехника, кадыг болгаш чымчак эт-херекселдер чорудуп

бээр чагыглар тургузар конкурстар эрттирер талазы-биле Тыва Республиканың комиссиязының составын бадылаар (капсырылга №3):

— 4 пунктуга дараазында домакты немээр:

"4. "Тыва Республиканың күрүне хереглелинге эм-таң болгаш аш-чем продуктулары чорудуп бээр чагыглар тургузар конкурстарны эрттирер талазы-биле Тыва Республиканың комиссиязының составын бадылаар (капсырылга №4)".

— 5 пунктуга дараазында немелдени кириер:

"5. 2003 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинден акшаландыраар бүдүрүлгелерни, албан черлерин болгаш организацияларны федералдыг тускай сорулгалыг программалардан болгаш бюджеттен дашкаар үндөзүннерден материал-техниктиг чүүлдер, аш-чем продуктулары, эм-таң болгаш өске-даа барааннар (ажылдар, ачы-дуза-биле) хандыраарын тус черниң бараан бүдүрүкчүлери конкурс эзугаар хандыраарын доктаадыр";

6 пунктуга дараазында немелдени кириер:

"6. Тыва Республиканың Чазааның күрүне хереглелинге кыварчаар материалдар, хөмүр-даш, оргтехника, кадыг болгаш чымчак эдилелдер чагыглары кириер конкурстар эрттирер талазы-биле комиссиязы болгаш Тыва Республиканың Чазааның күрүне хереглелинге эм-таң, аш-чем продуктуларының чагыгларын тургузар конкурстар эрттирер талазы-биле комиссиязы Тыва Республиканың күрүне

(Улагчызы 3-кү арында).

Россия Федерациязының өмүнээзинден

НЕГЕЛДЕНИ ХАНДЫРБАС ДЕП ШИИТПИРЛЭЭН

Тыва Республиканың Кызыл хоорай суду даргалакчы, судья О.М.Соскалдын, секретары Ч.Ч.Мөңгө-Далайның киржилгези-биле ажык суд хуралында Кызыл хоорайның мэри албандуужаалга кандидаттар кылдыр Сергей Алексеевич Барыбинни, Орлан Дозур-оолович Тинмейни, Александр Аркадьевич Язевти бүрүткээр дугайында Кызыл хоорайның девискээр сонгулда комиссиязының шийтпирин солууур талазы-биле Кызыл хоорайның девискээр сонгулда комиссиязынга Сергей Семенович Конвизтиң билдиришкенинде негелдени хандырбас деп шийтпирлээн.

Судтун шийтпирин Тыва Республиканың Дээди судунга 10 хонук иштинде хомудуп болур.

Бо шийтпирни 2003 чылдын март 28-те хүлээп алган.

(Тончүзү. Эгези 2-ги арында).

хереглелинге барааннар бээр, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзөр чагыглар кириер конкурстар эрттирер талазы-биле Тыва Республиканың Чазак комиссиязының дугайында Дүрүмнү болгаш Тыва Республиканың күрүне хереглелинге барааннар бээр, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзөр чагыглар кириер конкурстар эрттирер дугайында Чурумну удуртулга болдулар;

— доктаалдын 3,4,5,6 пункттарын дес-дараалаштыр 7, 8, 9, 10 пункттар деп санаар.

2. Тыва Республиканың күрүне хереглелинге барааннар бээр, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзөр чагыглар кириер конкурстары эрттирер талазы-биле Тыва Республиканың Чазак комиссиязының дугайында дүрүмге дараазында өскерилгелерни болгаш немелделерни кириер:

— 6 пунктунун үшкү абзазында “чыылдалар боттандыраарын” деп сөстөрни “чугаалажып көөр” деп сөстөр-биле солуур;

— 6 пунктунун алдыгы абзазында “күрүне керээзиниң хевирин кошкан” деп сөстөрни ап кааптар;

— 6 пунктунун сески абзазында “доктаамал” деп сөстү ап каар;

— 8 пунктта “эрттер эргелиг” деп сөстү “эрттер” деп сөс-биле солуур;

— 12 пунктта “комиссияның бүгү кежигүннери ат салыр болгаш ооң даргазы бадылаар” деп сөстөрни “күрүне хереглелинге барааннар бээр, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзөр чагыглар кириер конкурстар эрттирер Чурумнун 6.4 пунктунун дүшүрү” деп сөстөр-биле солуур;

— 13 пунктта “комиссия” деп сөстү “организакчы” деп сөс-биле солуур;

— 17 пунктта “ай санында” деп сөстөрни “чыл санында” деп сөстөр-биле солуур;

— 18 пунктта дараазында чүүлдү немээр:

“18. Комиссияның хурал бүрүзүнге комиссия кежигүннериниң эргелеринге хамаарыштыр конкурстар эрттирери дээш контроль боттандыраары-биле Россия Федерациязының Айыыл чок чорунун Федералдыг албанының Тыва Республикада төлээ-

леткен төлээзи, Россия Федерациязының Экономиктиг хөгжүлдө яамызының Тыва Республикада төлээлеткен төлээзи, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының төлээлеткен төлээзи олуржур”.

3. Тыва Республиканың күрүне хереглелинге барааннар бээр, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзөр чагыглар кириер конкурстар эрттирер Чурумга дараазында өскерилгелерни болгаш немелделерни кириер:

— 2.2 пунктунун ийги абзазында “бүдүрүлгө күчүлери” деп сөстөрни соонга ооң иштинде “Тыва Республиканың девискээрлеринде складтар бажынарны болгаш барааннарны турар черлеринге чедирер чогуур транспорт чепсек-херекселдери” деп сөстөрни кириер;

— 2.5 пунктта дараазында немелдени кириер:

“2.5. Конкурсу организакчызының негелдезин езугаар, күрүне керээзин күүседир сорулга-биле, конкурстун киржикчизи банк магадылалын, долаа хандырылганын, хүлээлгезин кириер. Конкурс чагыгына күрүне хандырылганы чокта конкурстун организакчызы ону конкурсу негелделеринге дүүшпес дээш, хүлээп албас”;

— 5.7 пунктта дараазында немелдени кириер:

“5.7. Конкурстун организакчызы күрүне чагыкчыларының болгаш күүседикчилериниң ажилын конкурс негелделеринге болгаш амгы күштүг хоойлужудулгага дүүштүр хынаар. Конкурс чагыгларын хажыткан таварылгада, конкурстун киржикчизин хүлээп албас болгаш конкурстун өске киржикчилериниң аразында чар тилекчилерни дилеп таар.

Күрүне чагыкчызының болгаш күүседикчинин талазында амгы күштүг хоойлужудулганы хажыткан барымдаа илерээн таварылгада, конкурстун организакчызы ол дугайын күрүне чагыкчызының үстүндө турар органынга дыңнадыр.

4. Бо доктаалдын күүселдизи дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Күрүне чагыгын эргелеп-башкаар талазы-биле яамызынга дагзыр.

5. Бо доктаалды “Шын”, “Тувинская правда” солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

АРГА-СҮМЕ СОЛУШКАН

Чер реформазының баштайгы түннелдерин үндүргени-биле чергелештир чер кадастрын кириер болгаш черге хамаарылгаларны хөгжүдөр талазы-биле эвээш эвес хемчелер алдынган. Дүүн чурттакчылыг черлерниң чериниң кадастр демдээниң талазы-биле республика чергелиг семинар-хуралдың ажилын ТР-ниң Чазак Баштыңының аграр айтырыглар талазы-биле оралакчызы Виктор Лавриненко башкарып эрттирген. “Күрүнең чер кадастрын болгаш шимчевес хөрөңги объектилериниң күрүне учедун чорударының автоматчылкан системазын тургузары” деп ТР-ниң Чазак доктаалын боттандыраарының дугайында (Х.Б.Куулар), көдээ ажил-агый, суурлар турар черлерни күрүне демдээ-биле үнелээниниң түннелиниң (Е.Л. Гапанович), өске-даа илеткелдер, арга-сүме солчушкуну болган.

Амгы үеде культурлуг үнүштерниң аарыглары-биле демисежир аар өртектиг химиктиг бүдүмелдер садып алыр улус ховартаан. Аар өртектиг химиктиг бүдүмелдерниң орнунга биологтун микроорганизмдерден тургунган препарат “Триходермин” республиканың үнүш камгалал станциязы сүмелеп турар. Ооң өртээ, өске химиктиг препараттарга бодаарга, 3,5 катап чийк. Триходермин культурлуг үнүштерни аңгы-аңгы аарыглардан камгалап турар. Ону үнүш тарырының мурнунда үрезинге, расаданы үндүр тарыырда база чайгы өзүлдө үезинде ажыглап турар.

Москваның, Саратовтун биологтарыларынга триходерминни ногаа аймаанга ажыглаан түннелинде дараазында көргүзүт-

СУМО, ООҢ САЙЗЫРАЛЫ

(Тончүзү. Эгези 1-ги арында).

— Адар Начын-оолович, бистиң республикада сумо сайзыралыга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер.

— Бистиң республикада сумо сайзыралы шоолуг эвес-тир ийин. Бодум хуумда мындыг бодалдыг кижжи мен. Хоочун мөге Өргелээр Ондарның 1991 чылда «Тыва национал хүрештин дүрүмнери» деп ному үнген. Ол номну бо хүнге чедир ажыглап турар чангыс-даа тренер чок деп болур. Ол номну кичээнге ай, тыва хүреш биле сумону кады өөредир болза, сумо бистиң республикага улуг сайзыралды ап болур.

— Россияның кайы девискээрлеринде сумо эки сайзырап турарыл?

— Соңгу-Осетияны онзалап демдеглексээр кижжи-дир мен. Соңгу-Осетияда сумо, дзюдо болгаш хостуг хүрештерни сайзырадып, харын-даа делегей ареназынче үнер сорулга салып алган ажилдап, хүрешти күш-культура кичээлдеринде кирип каан. А даштыкы күрүнелерниң мөгелеринде акша-төгери талазы-биле бергедээшкннер-даа чок, хүрежиринге бүгү-ле таарымчалыг байдалды тургузуп каан боор чорду. Бажың-балгадын төлээринге безин чийгелделер бар. Бистиң мөгелер бодунуң тура-соруу-биле хүрежип чоруур улус-тур. Акша бар болза, маргылдааларже киржип чоруур, а чок болза, олурар ол-ла-дыр.

— Бо чылын кая-каая сумога улуг маргылдаалар болурул?

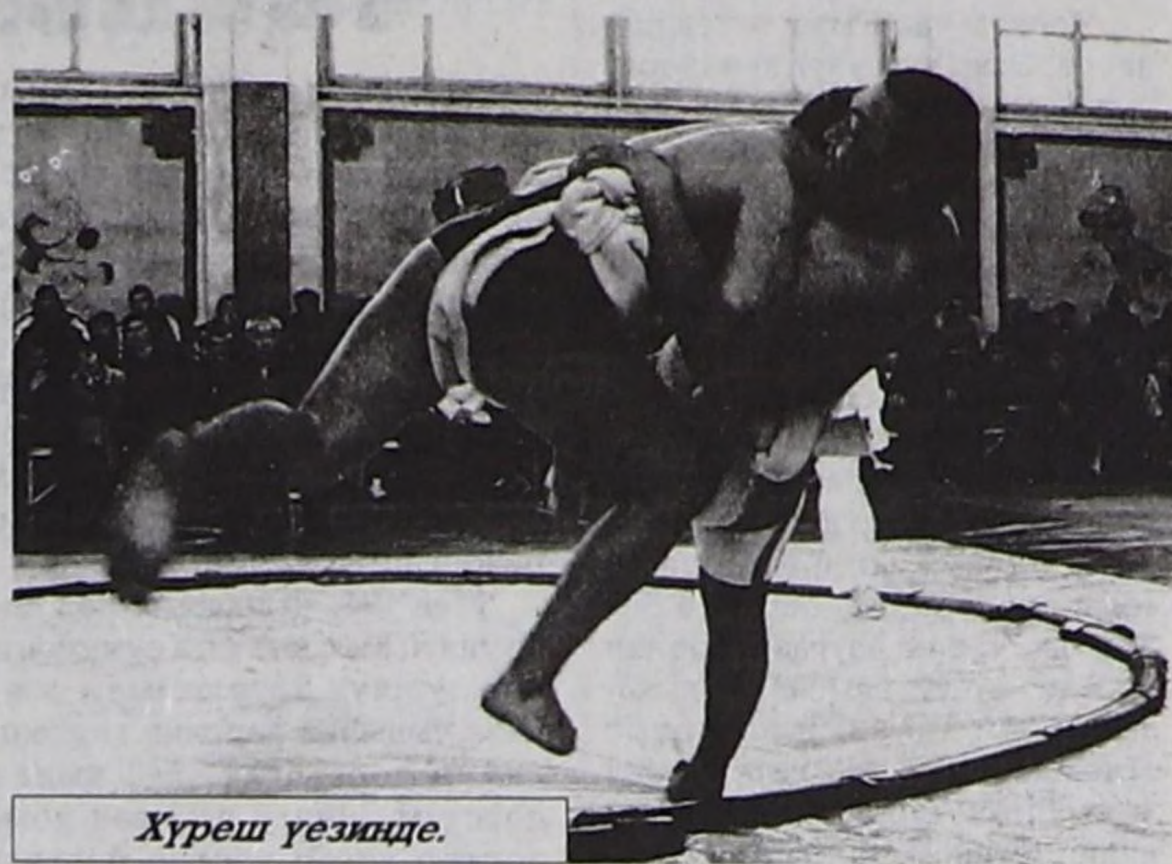
— Москвага май 31-ден июнь 1-ге чедир Россия чемпионаты, Германияга октябрь 3-6 хүннеринде Европа, а ноябрь 22-23 хүннеринде Москвага делегей чемпионаты болур. Бистиң улуг мөгелерден Каң-Демир Куулар, Аяс Монгуш, элээди оолдардан Ай-Демир Монгуш, Владик Намажап оларга идегел улуг. Ынчалза-даа «мөгениң майы кадырык» деп чугаа бар. Эрткен чылын болган Европа чемпионатынга Аяс Монгуш шыйыгдан үндүр басыпкаш, ийги черни ээлээн болгай. Мөге кижжи хензиг черден октадып болур. Эң-не кол чүве—белеткелден кончуг хамааржыр.

— Сумога бистиң мөгелерниң дурт-сыны кандыг

хевирлигил?

— Ону чугаалап-даа канчаар. Соңгу-Осетиядан келген элээди оолдар аразына бистиң Аяс Монгуштун мага-боду безин ырбыска кылдыр көстүр боор чорду. Сумога 80, 115 база 115 кг-ден өрү деңзилиг мөгелер хүрежир болгай.

— Эрткен дыштаныр

Хүреш үезинде.

хүнде сумога республиканың бирги чери дээш маргылда болуп эрткен болгай. Ол маргылдаага хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Ниитизи-биле алдан хире мөге киришкен. Кожууннарның киржилгези көңүс чок болуп турар. Чүгле Улуг-Хем, Бай-Тайга кожууннарның уруглары идепкейли киришти. Шаңналдар база шоолуг эвес болур-дур. Шаңнал кирген мөгелерни чүгле футболкалар-биле шаңнаарга, ында солун чүү боор. Тыва хүреш мөгелерин машина-биле-даа шаңнаар болгай. Сөөлгү үеде кандыг-даа маргылдаага шаңнал эки болза, ооң киржикчилери хөй боор деп чүве билдингир. Сумо мөгелеринге оода 3 муң рубль чедир-даа шаңналдан тыпсып турган болза эки-ле чүве.

Бистиң республикада сумо сайзыралы, шынап-ла, шоолуг-ла эвес болуп турар. Аяс Монгуш, Каң-Демир Куулар дээн чижектиг мөгелер бодунуң кызымаа-биле сумога делегейде алдаржып турар деп чугаалаар болза, чазыг болбас. Эрткен чылын болган Европа чемпионатынга судьялаан 6 кижиниң чүгле бирээзи Россияның төлээзи болган. Ол дээрге Адар Куулар-дыр. Тыва спортчуларның сумо хүрешке ат-алдары улуг деп чүвениң бир

бадыткалы ол. Ынчалза-даа республикада сумо хүрештин сайзыралын мактаптар онзагай чаа чүүлдер чок дээр болза, частырыг болбас.

Республиканың бирги чери дээш эрткен дыштаныр хүнде болган маргылдаага кожууннардан командалар шуут чок болган. Ол чүнү херечилеп турары ол

дээрге-ле кожууннарның спорткомитет даргаларының спорттун ол хевиринче улуг кичээнге салбайн турарының бир херечизи деп болур. Республиканың бирги чери дээш болган маргылдаага дараазында мөгелер шаңналдыг черлерже кирген. Уруглардан Бүрбү Чейнеш (60 кг, Кызыл), Нада Доржу (70 кг, Улуг-Хем), Чейнеш Монгуш (80-ден өрү кг, Кызыл кожуун) чемпион болганнар. Уруглар аразына эң шыырак мөге дээш хүрешке Улуг-Хемден Ольга Сандый шүүлген. Кызылдың мөгелери Чейнеш Бүрбү, Лира Чөмбүрүк ийги, үшкү черлерни үлешкен.

Оолдардан Владислав Намажап (85 кг, Кызыл), Ай-Демир Монгуш (115 кг, Кызыл), Эрес Балчий-оол (115 кг, Танды) онагларын арыг октап, бирги черлерни ээлээн. Тулган чемпион дээш хүрешке Ай-Демир Монгуш кымга-даа октапайн шүүлген. Сүт-Хөлдүн мөгелери Алаш Монгуш, Андрей Хертек ийги, үшкү черлерни үлешкенер. Моон сонгаар сумо хүрештин сайзыралынче улуг кичээнге ийи салып, республика чөргелиг маргылдааларга киржикчилер болгаш командалар санын көвүдедири чугула.

Иван ХЕРЛИИ.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

ТРИХОДЕРМИНИ АЖЫГЛААЛЫ

лерни чедип алган. Чижээлээрге, 1 кг капуста үрезининге 15 г триходерминиң ажыглаан соонда, черная ножка азы үнүштүн унунуң хөзүн кырында сывының адааның карара бээри 2,7 катап, дазылдың ирип өлүглени бээри 7 катап эвээжээн. А дүжүт 25 хуу өзүлдегил болган. 1 кг огурец үрезининге 15-20 г препаратты ажыглаан соонда, ак дүдүк азы иринди 50 хуу эвээжээн, огурецтиң дүжүдүн бир дөрбелчин метрден 6,7 килограммны артыкка немей алган.

Томат, перец расадаларын үндүр олуртур үеде 20 г триходерминиң бир дөрбелчин метрге чарыгдааш база 15 хонганда ооң-биле сугтарган түннелинде, үнүштүн мөөгү аары (мучнистая роса) — 1,7 катап, хүрен кара точка — 1,5, дазыл дүдүү —

2,7 катап эвээжээн база бир дөрбелчин метр квадраттан 1-1,7 кг дүжүттү немей алган. Картофельге бир тонна үрезинге 2,5 килограмм препаратты чарыгдаан түннелинде, үнүштүн аарыглары 50 хуу кызырылган, а дүжүт 35 хуу өскөн.

Триходермини бистиң республикага ажыглааны багай эвес көргүзүгү берген. Эрткен чылын 2002 чылда Бии-Хем кожуунун “Кызыл тараачын” каттышкан бүдүрүлгө черинге республиканың үнүш камгалал станциязының специалистери дуржулга кылган. Дуржулгага “Кантегирская-89” деп сорттун тарааның үрезинин хораннааш, тараан. 1 тонна үрезинге 2 кг триходерминиң чарыгдаан. Түннелинде тарааның аарыглары 44 хууга эвээжээн база бир га чер-

ден немей 2,7 центнер дүжүттү алган. Ооң орулгазы 3,15 рубль болган азы чарыгдаттынган 1 рубльге немей 3 рубль 15 көпеекти берген.

Триходермин кижилерге, мал-маганга, арыларга, үнүштерге кандыг-даа хора чок, ынчангаш кандыг-даа чер ажыг-лакчылары, чер эдилекчилери ажылдап, ажыглап болур. Ону сонуургап, ажыглар күзелдиг хуу чон, ажил-агыйлар, араатар база өскелер-даа республиканың үнүш камгалаар станциязынга келгеш, өртег-хөлезинин билгип, оон садып ап болур.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Клубная кудумчузу, бажың 44 Б. Телефон: 9-05-14. Аяс МОНГУШ, Чөөн-Хемчик кожуунун үнүш камгалал станциязының кол агроному.

амыдырал

Барыш-Хемчик кожунда Бижиктиг-Хая суму 600 хире чурттакчылыг. Оларның хостуг шагы кандыг эртип турарын сонургаддын.

БИЖИКТИГ-ХАЯДА СОЛУН

Суурувуста көдээ Культура бажының эргелекчизи Аяна Чодураева Кызыл-оол удурткан бо коллективтин кол сорулгазы— чоннун хостуг үезин чөп ажылап, анык-өскени болгаш келир үениң салгалдарын культурулуг аажы-чанга өөредери база өгбелеривистиң чаңчылдарын, ужурларын шын сагып билиринге өөредери. Коллектив хүн санында суурда албан организациялар биле харылзашпышаан, ай, кварталда кылып чорудар ажылдарын кады планнап, бир демниг ажылдап турарлар. Клуб чөвүлелинин кежигүннери харылылар ажылының аайы-биле тус-тус секторларда хувааттынган, чон ортузунга лекция, беседаларны чорутушаан, дыштаныр хүннерде ангы-аңгы темаларга дыштанылганга кезээлерин организаптап турар.

Суурнун чурттакчылары, элээди аныктары аргыш-даараарының, амданың аш-чөм кылырының, ыры-танцының, тыва хөгжүмнүн бөлгүмнеринде болгаш спортчу секцияларда хаара туттунган. Үстүнде бижиктинген бөлгүмнерге болгаш секцияларга идепкейлиг киржип турарларга көдээ библиотеканың эргелекчизи Т.Э.Хертек, уран чүүл удуртукчузу С.С.Саая, башкы З.Ч.Куулар, ясли-сад эргелекчизи Валентина Хертек болгаш аныктардан Аяс, Айдысмаа Ооржактар, Мөңгүр-оол Күжүгет, Алена Эрендей, Светлана Сат, Любовь Куулар олар хамааржыр.

Эрткен чылын клубтун уран чүүл ажылдакчылары кожазында Шекпээр, Аянгаты сумуларынга арга-дуржулга солчуп, концерттиг аалдап чедип чораннар. "Чылдың Культура бажыны" деп көдээ клубтар аразынга конкурска Бижиктиг-Хаяның көдээ Куль-

тура бажыны бирги черни чаалап ап, 1000 акшаның шаңалына төлөптү болган.

Февраль айда Аыг чылын үдеп, Хой чылын уткуп турар Шагаа байырлалында "Чагай күзелменди солужаалы" деп оюн-тоглаалыг солун кежээни эрттиргени солун болган. Аңаа национал оюннар аразынга дараазында киржикчилер шаңалдыг черлерни ээлээн. Кажыктаарына Чечек Монгуш, тывызыктаарына Анфиса Оюн, узунтынышка Кара-кыс Саая, дүргенчугаага Данзын Сарыглар, дагдан чунгулаарына Бамаа Куулар, Светлана Салчак, баг кагарына Орлан Сааяның командазы. Тыва хүрешке 32 мөгеден бирги черни Артыш Монгуш, ийгизин Хүлер Күжүгет, үшкүзүн Оттук Сарыглар олар ээлеп, өртектиг белектер-биле шаңнатканнар.

Кожуун чагыргазы, Культура килдизи көдээ Культура бажының ажылын үнелеп, саң-хөө талазы-биле деткимчени көргүзүп турар. Кожуун чагыргазы чоокта чаа 7650 рубль өртектиг музыкалыг төптү садып эккеп берген. Ол бистиң сумунун чурттакчыларына улуг белек болганы чугаажок.

Көдээ клуб 2003 чылдың чагыдылганы ("Шын", "Хемчиктин сылдызы") болгаш өске-даа солуннары кылып алган.

Көдээ клубуvus тургустунганындан бээр 40-50 чылдарын нүүрүн көрүп, кыры эргижирээн болгаш иштики херекселдерин база чаартыр үези келген. Клубтун шөлү бичи, тар, сценазы делгем эвес, стол, сандайлар чедишпес. Бо айтырылганы кичээнгейге нап, ТР-ниң Культура болгаш национал херектер талазы-биле яамызы дузалаар боор дээрзинге идегеливис улуг.

Допар-оол ХОМУШКУ.

Барыш-Хемчик кожун.

ФАМИЛИЯ ДУГАЙЫНДА

2002 чылдың 114 дугаар "Шын" солунда "Ук-төөгүвүстү хүндүлээл" деп Тимур Ховалыгының материалын сонургап номчу-

дум. Тыва чоннун амгы ат-фамилиязынга хамаарыштыр ооң бижээн чүүлүн чүүлдүгүндүм.

Ийе, тыва улус моолдар ышкаш фамилия чок чурттап чоран. Төрээн дылывыста ындыг сөс-даа чок. Ынчалза-даа черчурт, чон бүрүзү онзагай бүдүш-шынарлыг, национал чаңчылдарлыг, ылгалыр ат-сыптыг. Чижээ, моол улус ады-биле ылгалыр. Моол Арат Республиканың үр үеде баштыңчызы чоран алдарлыг маршал Хорлагийн Чойбалзан төөгүге ол ады-биле арткан. Тыва ноянар Хайдып, Буян-Бадыргы адашкылар база ындаг. Оларның аймак сумузу — монгуштар.

Шаанда-шагда тывалар таньжып чугаалажырда, баштайла: "Чер-чурттуң кайдал? Адың кымыл? Сумуң кайыл? Кымың оглу сен?" — деп айтыржыр чоран.

Шаандан тура тыва кижиниң ады кол чоран. Чаа шаг келген соонда, революция тиилеп, чаа Чазак тургустунганындан бээр чугаа-домак харылзаазы өскөрилген. "Амыр-ла" дээриниң орунунга "Эки" дээр апарган. Эрткен вектин 30 чылдарында "Эрги сумуң чүл?" — деп айтыржыр турду. Оон чоорту "фамилия" деп сөс тывылган. Совет үеде паспорт тыпысп турда, эрги сумуvus шуут фамилия апарган.

Төрөл бөлүк, төрөл аймак бүрүзү бистиң, аңгы-аңгы укталган уксаавыс, төөгүвүс-дүр. Кожууннар безин төрөл аймактар болуп турган. Олар төрөл аймак сумулардан тургустунгулаан. Чижээ, оюннар кожуну (Танды), салчактар кожуну (Каа-Хем).

Тывага 36 төрөл аймак сумулар чаа шагда фамилиялар апарган. Национал хосталгалыг революцияның тиилээниниң соонда Тывага 36 фамилия укталып тургустунган. Педагогика институтунга өөренип тургаш, бо 36 фамилияны даңзылап бижээн мен, ол ам-даа кыдыраажымда хевээр. Монгуш фамилия оларның эң бажында. Хөйү-ле ол.

Тывалар бо 36 фамилиядан-на өзүп бодараан бис. Кым, кайы чер

чуртугул, кайы аймак уктугул дээрзи бо фамилиялардан илдик чокка билдине бээр.

Улустун чогаалчызы Степан Агбанович Сарыг-оолдан 1978 чылда "Чыраа-Бажы" совхозтун ажылчын чону-биле ужуражылга үезинде айтырган-дыр. "Тыва чогаалчыларда акын деп кижжи бар бе?" Чогаалчывыс мынчаар харылылаан:

— Тыва чогаалчыларда ындыг кижжи чок. Ол сөс тыва эвес сөстүр. Казахтарда ындыг сөс бар. Казахтарның улуг чогаалчызы Джамбул ирейни акын дээр. Ол боду аас-биле чогаадыр ыраажы ирей-дир.

Ынчаарга Хорум-Даг чурттут Монгуш Амашкынны акым деп болур мен. Ол бижик билбес-даа болза, аксын ажарга-ла, аайлажып кээр чечен-мерген кижидир—дээн. Чечен-мерген кижиниң дугайында чогаалчы дыка тода таньштырган көрүңер даан.

Мээң ТАР үезинде 1944 чылдың чазынында Чадаанага 7 чыл школазын дооскан херечилет бижимде, "Хорум-Даг сумузу-нун бир дугаар арбанның хамаатызы Монгуш Амашкын оглу Осур-оол" деп тывалап каан. Ынчанга чедир үндезин фамилиявыс, адывыс сагыттынып турган.

Кижиниң ат, фамилиязы угундан шын турда, чуртун, кожун, сумузун билип алыры белең. Чижээ: Ак, Бараан, Кол—Тожу. Ынчаарга эрги сумулардан сартыыл сумузу шуут читкен. Ындыг кожун, суму-даа чок. Моолдарга чагыртып турган болгаш черчурту-биле ынаар-ла киргеннер боор. Шалык аймак база-ла чок. Демги чугаалааным 36 фамилиядан сартыылдар, шалыктар казылган. Өлөттөрдөн Тес-Хем кожунда Өлөт Чинмит харын фамилиязын (эрги сумунун) артырып ап-тыр. Сартыылдарны ам сактыр кижилер чок, ат-сураа тывылбас. Фамилиязын эдилевеске, ат-сывын өскерттирге өгбелерин-даа кижжи билбес, ук-төөгүзү-даа чиде бээр-дир.

Казахстанга бир кижиден мынчаар айтырган-дыр: "Тыва чонда чингине Сарыг-оол деп фамилия бар бе?" Улуг чогаалчывыска хамаарыштыр айтырып турганы ол хире. Ол өске чон безин ону эскерген-дир.

Улуг орус чонга каттышкан соонда, чингине ат-сывысты солуп эгелээн бис. Улуг чогаалчыларывыстан эгелээш, ада-ие адаан аттарын фамилия кылып алгылаан болгай. Ыратпайн бодумну чижекке алың.

1945 чылда Кызылдың ийи дугаар школага өөренип тургаш, ареведен комсомолче шилчидим. Комсомолчу билет алырымда ат, фамилиямны шилээм. Интернат эргелекчизи, кижизидикчи башкывыс Спирина дээр хакас башкы турган. Ол меңээ Владлен деп ат шилип берген. Владимир Ильич Ленин дээн аттыр деп мындыг. Ам канчаар удурланыр эвес, чөпшээрештим. Комсомол биледимге Владлен деп ат чыпшына берген. Монгуш фамилиям казылган, а адым фамилия апарган. Бир кезек ынчаар эдиледим. Ооң соонда эртем-сургуул чедип алгаш, ажылдаарымда хая көрүңү, төрөл чонумнун төрөл аймаан, ук-төөгүзүн бодап келгеш, бойдус чаян төөгүмнү, сүзүмнү чидирбес дээш, ол нарын тургузуглуг атты каггаш, чингине тыва фамилиямче эглип кирген звейки мен бе. Ынчалдыр паспортумга Монгуш-эрги сумум фамилиям бижиттинген. Ук-төөгүзүн утпаза чогуур.

Амгы үеде соо-мурнун бода-вас аныктар хөй-дүр. Ады-даа өске, фамилиязы-даа өске, тыва кижидир деп билир ужур чок. Ол хамаанчок улуг назылыг чамдык улустун безин ындыг-дыр. Тыва кижидир деп билир аргажок. Ынчаар-ла уламчылаар болза, тыва ат, фамилия шуут чидип болур. Мону ажы-төлдөрдөвиске угаадып көрээлинер, чонум.

Осур-оол МОНГУШ.

Чадаана хоорай.

ЯНЗЫ-БУРУ СОНУУРГАЛДЫГ...

чыл дургузунда Хайыраканда клубка ажылдаан. Дөрт чыл Шемиге, 1970 чылдан эгелеп Чадаананың Культура бажынынга уран чүүл удуртукчузу болуп ажылын уламчылааш, 1975 чылда хүндүлүг дыштанылга пенсияже үнзе-даа, Чадаананың музыка школазынга ажылдап турган.

К.Ч.Дамдынның уран чүүл хөгжүлдөзүнге кириген үлүү канчаар-даа аажок улуг. Каая-даа ажылдап тургаш, ол хөй-хөй оолдар, уругларны хөгжүм уран чүүлүнүн кокпазынче кирип келген. Бичи оол тургаш, клубка, школага эртер уран чүүл көрүлдөлерин сонургап, эге класстарга киржип турганым бо чүүлдү бижиринге идиглиг болганын катап база демдегеп каайн. Ийе, сценага шевергин ак-ак фартурларгы, бантикерлиг кыстар туруптарга, хөйүнү ырызын үдээр дээш кара костюмнерлиг, эгиннеринде баяннарлыг оолдар оларның баарына сандайларга олуруптарга, хуулгаазын аялгаларга үдеткен ырлар чаңгылыны

бээр. Хөөредип-даа канчаар, сүрлүг, көрүштүг-даа чүве.

"Шын" солуннун 1952 чылдың август 9-та 154-кү дугаарында: — Чадаананың Культура бажының бот-тывынгыр уран чүүл коллективи ажаап алышыкын үезинде шөлдерде ажылдап турар ажылчы чоннун ортузунда культура-массалыг ажылды эки чорудар дээш белеткел ажылын мооң мурнундан бээр хынамчалыы-биле чорудуп келген. Коллективти мергежилдик артист эш Дамдын удуртуп турар. Коллективтин күжү улуг, ооң составында уран чүүлдүн чүзүн-баазын хевирлерин илдик чокка күүседип шыдаар талантылыг уран тывыкчы оолдар, кыстар хөй. Олар боттарының уран тывынгыр мергежилин бедидер дээш кызымак өөренип келгенер. Ылаңгы гармонист Чылбак-оол, ыраажы Шура, Багай-оол олар онза өзүшкүнүт. Олар хөй-хөй совет ырлары болгаш оларның музыказын билер" — деп бижээш, чоокта чаа болуп эрткен партия конфе-

ренциязының делегаттарына солун концертти көргүскенин, коллективтин репертуарының улам чаарттынып турарын, ховушөлдерже үнеринге белегин дыңнаткан. А чоокка чедир байырлалдар, чыскаалдар, хүреш үезинде үрер хөгжүм оркестриниң тыва ырлары, байырлыг марштарны чиртиледи ойнап турганын дыка эки сактыр мен.

Константин Чүлдүмович Дамдын "Күш-ажылдың Кызыл тук" орденниң эдилекчизи. "Коммунисттик күш-ажылдың шалыпчызы" хөрөк демдээн база 1970 чылда В.И.Ленинниң төрүтүнгенинден бээр 100 харлаанында юбилейлиг медаль-биле шаңнаткан. Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, хөй дакпыр конкурс, фестивальдарның лауреады, республика чергели персоналдыг пенсионер чоран.

Тыва кижиниң байы — хөй ажы-төлүнде джжир. 1953 чылда ол Биче-Көк Узун-Сарыговна-биле өг-бүлө тудуп чурттааш, ажы-төлүн өстүрүп кижизиткен.

Улуг оглу Валерий чолаачы мергежилдик, өг-бүлелиг. Ооң кадайы Зинаида Биче-ооловна Чадаананың № 1 школазының математика башкызы. Ийги оглу Олег Константинович инженер-гидролог мергежилдик, Кызыл хоорайда чурттап турар, өг-бүлө, ажы-төлдүг. Уруу Светлана Константиновна Чадаананың музыка школазының директору. Розалия — кожуун прокурорунун дузалакчызы, Май-оол — күрүнениң автоинспекциязының ажылдакчызы, думназы Мergen акызының аайы-биле ол-ла шугумда чолаачылап чоруур. Оглу Орлан — Чадаанада харылзаа белдирииниң ажылдакчызы, Эртине — хөгжүмчү, Омак медицина училищезин дооскан милицияның тускай отрядының (ОМОН) эмнелгезиниң ажылдакчызы, а хеймер оглу Алдар Дамдын Кызылдың уран чүүл училищезиниң тыва хөгжүм херекселдериниң салбырын дооскан. Оларның шуптузу хөгжүм херекселдеринге ойнаар, уран чүүлге хандыкчылыг.

— Ававыс, ачавыс эптигнайыралдыг, ажы-төлүнге үлөгерлиг улус. Ачам 1990 чылдың июнда мөчөөн. Амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир төөгүчү, этнограф, делегейниң дириг эртинези Монгуш Борахович Кенин-Лопсан, эртемден Дарыма Киш-Чалааевич Ондар олар-биле төвүт дылдан сарып шажын номнарын оочулдуруп, улуг шинчилел ажылдарын кылган.

"Шажын-чүдүлгөвис удавас хостуг апаар, катап-ла хүрээлерни тудуп, сарыг шажынывысты сайзырадып эгелээр үевис келир. Солун, сеткүүлдерге ооң дугайында калбаа-биле чырыда бээр" деп, ачавыс амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир чугаалап чытканы ам, шынап-ла, боттанган. А дөрт чыл дургузунда Чадаанага болуп эрткен "Устүү-Хүрээ — дириг хөгжүм" фестивалы деп байырлалга ук өг-бүлениң ажы-төлү деткички болуп киржип турары дээрге — адазының ажыл-херезинге салгалдарының үнелелиниң база уран чүүлге хандык-шылдыг бердингениниң херечизи.

Вячеслав МОНГУШ.

Чадаана — Хайыракан.

БУШ БОЛГАШ ХУСЕЙН — КЕЗЭЭДЕ ДАЙЗЫННАР

Америк президентинин дайын кокапынче канчап кире бергенин АКШ болгаш Канада институтунун директорунун оралакчызы Виктор Кременюк мынчаар тайылбырлаан:

— Буштуң кырында ону үнелес байдал диргелип келген. 1999 чылда эрткен президент сонгулдаларына ол барык аштырган турган кижини болгай. Ол үеде АКШ-ка кризис байдалы тургустуна берген, ону Бушка "шамнаар" дээш сонгулкан хире. Ол мелегей чүве кыла бербезин дээш, аңаа "эрги гвардияны" — Буштуң адазын быжыглап каан, а улуг Буштуң (адазынын) угаан-медерелинде соок дайыннын уржуу сиңе берген ам-даа чурттап чоруур.

А бичи Буш, амгы президент, ийги хуусаада катап сонгуларын кордап турар. 2004 чылда болур сонгулдаларда, чадаарда чангыс сонгукчунун бадылаашкынын ажыр алырын кордап чоруур. Оон даштыкы политиктиг кол сорулгазы — терроризм-биле демисел.

АКШ-тын дайынчырак туржуну ислам делегейин Россия болгаш Кыдат-биле сырый каттыжарынче албадапкан. А Буштуң бодун долгандыр турар ажылдакчылары оон даштыкы делегейни кошкак билирин ажыглай берген. Интеллектуалдыг деңгели кошкак болганындан, Буштуң чугааларына угааны солуудаан чүве дег "кожамыктар" удаа-даараа дынналып апарган.

Чуртун дээди албан-дужаалына ыңдыг кошкак кижини канчап сонгуттурган деп айтырып тургустунуп кээр-дир. Американнар элдептиг улус. Кажан чурт озалдыг хире үеде таваржы бээрге, интеллектуалдыг сайзырал деңгели бедик кижини билеп эгелээрлер. Кажан айыылдыг байдал чайлай бээрге, аңаа кижини күзөй бээрлер. Мурнундагы президент сонгулдаларына Бушка удур Клинтоннун чагыргазына оралакчы-президент турган Альберт Гор — интеллектуалдыг деңгели бедик, чуртту болгаш делегейни эки билер кижини кириш-

кен. Бо сонгулдага Буш тиилеп шыдавас хире турган, ынчалза-даа бир таварылга аңаа дузалаан. Президент сонгулдаларынын салым-чолун шийтирлээр штаттың — Флориданың губернаторунга оон дунмазы Джеб ажилдап турган. Сонгулдаларнын түнелин Бушче чая санаарына чогууна ол дузалаан.

Клинтоннун ийи удаа сонгудар хуусаазы база эрткен. База-ла Бушка дуза болганы ол-дур. Демократ Клинтонну республиканчы Буш солаан. А республиканчыларга салгал дамчаан кризис уламчылап келген.

Буштуң администрациязы колдунда-ла хоочуннардан тургустунган. Оралакчы президент Чейни — кыраан, аарыг кижини. Буш бир чүвеге таваржы берзе, Чейни ону солуп шыдавас.

Камгалал сайды Дональд Рамсвелд анекдоттарда партизаннар дег сагындырар, каттырынчыг кижини-ле болгай. Дайын төнгенин билбээн боор, демирорук дайыннын уламчылап, поездилерни оруундан чууп бадырып турган.

Национал айыыл чок чорук талазы-биле чөвүлекчизи Кондолиза Райс — аналитик. Буштуң кара кештиг сонгукчуларнын бадылаашкынын хейнү алыры-биле олуртуп каан. Баштай кандыг-даа партияга хамаарышпайн турган, сөөлзүредир "хартыгаларнын" төлээзи апарган.

Күрүне секретары Колин Пауэлл — дайын уржуктарын көөр хөөн чок кижини бооп арткан. АКШ-тын президентизи Буш март 17-де бүгү делегейге дам-

чыткан дорт эфирге чүве чугаалааш, Саддам Хусейнни болгаш оон оолдарын Ирактан дезип чоруурун негеп, 48 шак хуусаа берген. Буш ирак шериглерни

Саддамнын дужаалдарын күүсетпезинче кыйгырган, ону күүсетпээн шериглерни кемниг-херек үлгедикчилери кылдыр санаар мен деп кыжырган.

"Саддам Хусейн 1961 чылда Египетке турда, ону АКШ-тын төп разведка эргелели хээлилеп алган чүве, ам кээп америк чазак бодунун кижизидилгезинин "дүжүдүн" ажаап ап турары ол-дур" — деп, политиктиг туружу дээш, Ирактан дескен, химия профессору Хаммад абу Нахид чугаалаан.

— Саддам Хусейн-биле кады Багдадтын бир районунда ортумак школага өөренип турган бис. Адазы эрте өлгөн, иези катап ашакка баргаш, оглун каапкан, школада башкы даайынга өскөн

кен, сөөлзүредир агарткан. Ону агартырына болчукчу улуг дузалаан, ынчалза-даа каш чыл эрткенде, Саддам "өөрээш" болчукчуну боладып каан.

Саддамнын өөренири дендии багай, чүге төөгүге шору чүве. Башкылары безин коргар, хулиган кижини. Араб национал дишдаш деп узун хейлеңини иштинге узун бижек чажырып алган, кыжанып чоруур. "Револьютуг ажыл-чорудулгазы" шаптыктааннан школазын дооспаан, а юрист мергелди эрге-чагыргага келгеш алган.

1959 чылда Саддам Ирактын премьер-министри Абдель Керим Касемни өлүрүр дээн сүлчээге киришкен. Дуржок боорга, аңаа "күүседикчи" (өлүрүр) хүлээлгени дааскан. Сүлчээ бүтпейн баарга, Саддам Египетке дезе берген. ТРЭ-нин агентилери олче кичээңгей угландыра берген. Оон коммунизмге удур эптеш чок, дерзии характери АКШ-ка чугула апарганы ол.

Будун чартык чыл эрткенде, Саддам Багдадка ээп келгеш, чазак баштыгы Касемге удур ийги сүлчээге киришкен. 1963 чылдын февраль сүлчээзин дендии националистичи Баас партия боттандырган. Баас партиязы эрге-чагыргага чыл чедир догуннаван, чажыт байдалче киргеш, 1968 чылда катап кестүп келген. Ол-ла чылдын июль 17-де күрүне эргилдизи кылгаш, Саддам ол

эргилдени кылган 5 генералды боладып каан. Хусейн ол чылдарда Баас партиянын бүгү эге организацияларын холунга мөөңөп алган. Аңаа база-ла ТРЭ-ден "өнүктүрү" дузалаан.

1968 чылдын июль революциязынын соонда, Саддам Ирактын президентизи, Саддамнын төрели генерал Ахмед Хасан аль-Бакрениң соонда чурттун 2-ги кижизи апарган. Эрге-чагырга чоорту Саддамнын холунга кирген, 1979 чылда Саддам иезинин айы-биле төрөөн даайы болур кижини, оон соонда бодунун чоок төрели камгалал сайыдын өлүртүп каан. "Партия талазы-биле өөрүн" база камнаван. Саддам Хусейн 200 муң кижини репрессияга таварыштырган.

Эрге-чагыргага киргеш, Хусейн идепкейлиг чепсегленип эгелээн. Багдадтан ирак эвесте Заафранияга 1970-72 чылдарда ССРЭ-нин болгаш Франциянын дузазы-биле ядролуг 2 төптү тудуп эгелээн. Ирак чазак химиктиг чепсек бүдүрерин 1972-73 чылдарда эгелээн, аңаа 25 химиктиг концернер, оон иштинде ГФР-нин 17 концернери дузалашкан. Ирак 1980 чылда Иранче халдап эгелээнде, бо ажилдарны соксаткан. 1985 чылда АКШ-тын чазаның чанында бактериологтуг чепсек контролдар төп Иракче "бифор" дээр Сибирь язвынын аарыг непередикчизин чорудуп эгелээн.

Сентябрь 11-де халалтын соонда АКШ бен Ладен болгаш Хусейнни ислам террористери-биле холбаштып турар деп бурудаткан. Бен Ладен болгаш Хусейн ышкаш дерзии дайзыннарны бо делегейден тып алыры нарын болбайн аан, ынчалза-даа оларны АКШ-тын төп разведка эргелели садып ап, төөреткен. Хусейн эрге-чагыргага туруп келген үезинде, мусульман шиттернин-даа, сунниттернин-даа удуртукчуларын истеп сүрүп келген.

Хусейн ам ыдыктыг Кербела хооранын чоогунда чер адааның хей километр узун куйларына чаштынар деп турары магатчок.

(Парлалгадан Алексей АИР белеткээн).

ТӨРЕЛИМ

• Шагдагы таварылга •

Паша томаанның, ыяды-чал өскөн. Школа баарда, кожасында суурже баар. Шырыш арыг кыдында улуг тейни эртер. Бодаарга, мыа бо чыткан ышкаш, ынчалза-даа беш верст чер. Чайын кургаг, кыжын чуга хар чаган оруктуг боор. Тейнин харын хат хадып кааптар. Ынчанмыже хаактыг чорууп болур.

Пашаның караа чингир көк кестүр. Долгандыр хүрээлелди элдепсинген чүве дег көөр. "Уруглар ону көрүп каанда, уйгудыш чок апаар, ырак черлерже ону эдерип чоруксаар, оон караан көрүксээр чүвөлөр" — деп, Пантелеиха угбай бо-ла чугааланы бээр. Пашаның дурт-сыны чолдак, кады төрөөн кыс дунмазы безин оон узун.

Адазы дайынче чорупкан. Павел тарымал тоорук сывы ышкаш, өзүп эгелээн. Чаңгыс-даа медээ, чагаа адазындан келбээн. Ийи чыл эрткенде, Павел боду фронтуже айттаныпкан. Суурга шөлөөн басып турган үе, шоодай чүктээш, дыштанып орап чүве кайда боор, оон чаактарына кызылызмаар өң безин кестүп эгелээн.

Солдат амьдырал берге: ыяш орунга удуур, хүннүң-не он шак өөредилге эртер. Ол телефонистер отрядына кирген. Шериг-харылзаа кабелин чазып, дедир дүрүп турда, шак кызырлыр эвес, оон кадында ону хүнде кашдаа катап шөйүп, дүрер болгай. "Куда" деп көргүзүгдө ышкаш,

чүнү болбас дээр. Майыктааш идиктин аарын канчаар, аңаа ийик чыгыы малгаш чыпшына бээрге, бут угбас чыгыы апаар. Шинель тоннун моюндурунун алгыын чүү дээр — Пашаның үш мойну хос сынар хире. Аңаа противогазты, ланчыны, сумканы, чүве чүктээр хавын немептерге, аар-ла.

Олар март айда бар чорааннар. Карааның шили тиглени берген капитан солдаттарга команда бээринден өске чүве чугаалавас кижини болган. Оон-биле кады келген старшинадан чүве айтырарга, "чедер чериңерге четкеш, билип алыр силер" деп каар.

Бар чорааннарнын аш-чеми база хирелиг. Кижини бүрүзүңге үш чүс грамм суухарай, үжөн грамм дузаан хаван чаа болгаш чээрби грамм кадыг чигир берип каан. Суухарайны изиг сугже октапкаш, чаа холуй кааптар. Тылга ажылаар "Б" хевирнин чеми ыңдыг турган.

Беш хонганда, Паша ротаның адын Лапочкин дээр болган. Ол өйде фронтуга бичи дыш болган. Бистин-даа, немецтерин-даа шериглери камгалангаш

чыдыпкан. Часкы үеде суг, хир эндерик, ыңай-бээр баары бергедээн. Ынчангаш немецтер кезек болгаш үгер-боолар-биле бистин туруштарынысты боолаарлар. Чамдыкта оларнын бичи, чангыс самоледу дыка чавыс ужуп келгеш, оңгуларны база-ла "бүлгүрүпкеш" баар. Кабинада олурган уждукчунун кестүрү безин илден.

Солдаттар ону көргөш, уждукчузу кыс кижини дир джирлер. Оңгулар-биле унаштыр ужуп чораан ол самолету солдаттар ланчылары-биле база боолай бээрлер. "Ону боолааш чоор силер, чүве чедип алыр эвес, ок хоратпаңар!" деп, рота командири хыйланы-даа бээр. Оларга чаа күш база немешкен. Бежи госпитальдан үңген, өскелери — аныяктар. Оларнын чугаазы-биле, изиг тулчушкуннар удавас эгелээри илден турган.

Паша чылыккаш, телефонун кулаанда кызып алган, удумзурап орган. Чер бажыңче Лапочкин кире халып келгеш, "Батальонда чүү бооп тур!" — деп, алгырган. Паша долгаарга-даа, чүве дыңналбаан. Кабель үзүлгени ол.

Паша пилотка бергүн ийлендир кеде каапкаш, сывырындакты

бир холунга туткаш, ыңай-ла болган. Үзүлгөн черни тып, улаары ол. Шыргай арыгны, картофель тараан шөлдү эрткеш, өрттенип калган танк чанынга келген. Оон үш чүс метр хире ырап чорда, чавыс ужуп келгеш, боолаар немец "кыс" ону боолап эгелээн. Девидээн Паша дедир маңааш, танк адаанче кире халаан.

Элээн болганда, ол телефон удазынын үзүлгөн черинче маңапкан. Кайда боор, самолеттан база катап боолаан. Паша дедир-ле танк адаанче караш дээн. Кезек үе эрткенде, самолет чавызап бадып органын көрүп кааш, Паша ланчызын танкыга хараалдааш, мажызын базарга, самолетка от кызаш дээн соонда, узун кара ыш чер кырынче шөйлүп бада барган. "Кыс-даа, эр-даа уждукчу болза хамаанчок, ол-дур, таптың" деп, Паша боданып орда, оон карааның чажы бадып келген. Паша думчуунун аржылы-биле караан чоттуна каапкаш, телефон удазынын үзүлгөн черни билеп бар чорда, оон мурнунга хей-ле офицерлер кестүп келген. Девидээн харылзаачы оларны кайызынга, канчаар илеткээрин бодап четтиктээнде, бергүнүн чаражы

кончуг кестүр генерал: "Эр хей, маадыр-дыр сен, Алдар орденин оон хөрээңге каданар!" — деп дужааган. Капитан кижини орденин кааптарга, Паша: "Совет Эвилелинге бараан бооп тур мен!" — деп дыңзыг харыылаан. Ол аразында капитан: "Фамилияң, адың, адаң ады кымыл?" — деп айтыр-гаш, харыызын блокнотунга бижип алган.

Телефон удазыны батальоннар чоогунга үзүлгенин Паша тыпкан, кошкан. Бир неделя четпээнде, изиг тулчушкуннар эгелээн. Паша баштайгы тулчушкунда-ла будунче балыглаткан. Госпитальга эмнеткен соонда, өске кезектер-биле дайынны чылча шаварына киришкен.

Паша Кызылда бодунун ажилдары тар фото-лабораториязынга ажилдап орда, ужуражы бердим. Чурт-шинчилел музейинче кирер эжиң адаанда турар өрөөл чүве. Паша Алдар орденин астып алган олур. Айтырарымга: "Шыдаар шаам-биле чаалажып чораанымнын херечизи-дир ийин" — дээш, орденин дыка камныг суйбаар чораан. Чингир көк карактары улам чиди ышкаш кестүр болду. Шаанда болза, уруглар улам шоглар турган-на боор.

Павелдин фамилиязы — Гольцов. Мээң төрелим хире болур кижини-дир: мээң кадайымнын акызынын каапкан кадайын дунмазы чүве-дир. Төрелим болур кижини-дир ийин.

Валентин ТОКА.

Кожууннар чагыргаларында

ӨРТ АЙЫЛЫН БОЛДУРБАЗЫ-БИЛЕ

2003 чылда Тыва Республиканың девискээринге өрттерни өжүрерини, ону баш бурунгаар болдурбазының, чурттакчылыг черлерни өрттен камгалаарының талазы-биле хемчеглер дугайында доктаалды ТР-ниң Чазаа хүлээп алган. Ону амыдыралга боттандыраарда чүңү кылырын кожууннар чагыргаларының коллегия хуралдарына чугаалашкаш, күүседип эгелей берген. Республиканың чурттакчылыг черлериниң чонунуң чыыштарына өрт айылын болдурбазының дугайында чугааны чорудары уламчылавышаан.

БАЙ-ХААК. Танды — республиканың арга-арыг талазы-биле байлак, кончук чараш бойдус чурумалдыг кожууннарының бирээзи. 2002 чылда өрт айылын болдурбас дээш ап чоруткан хемчеглер кошкак болганындан, өрттен улуг хемчээлдиг арга-арыг, хову-шөлдер өрттенген, ажил-агылга биче эвес каража-когаралды чедирген. Бо чылын ону болдурбас дээш шыңгы чугааны кожуун чагыргазының коллегия хуралына кылган деп, кожуун чагыргазының даргазы Сергей Чорбаевич Ондар редакцияга дыңнаткан.

Ук хуралга кожууннуң суму даргалары, арга-арыг ажил-агылларының, иштики черектер органнарының, совхозтарның, бүдүрүлгелериниң, албан организацияларның удуртукчулары олурушкан. Балгазын арга-арыг ажил-агылының кол инженери С.Б.Докураев, Бай-Хаак арга-арыг ажил-агылының даргазы А.Т.Бараан олар эрткен чылын өрттүң чедирген когаралының, бо чылын өртке удур кандыг белеткелди чорудуп турарының дугайында дыңнадылганы кылган. Коллегия хуралының киржикчилери санал бергеш, эрткен чылын болган өрттерниң кол чылдагааннарын, бо чылын ону болдурбас дээш белеткел ажилдарын экижидерин тодаргай чугаалааннар. Машина-техниканы, дериг-херекселдерни четчелээрин, кывар-чаар материалдарны курлавырлаарын, өрт өжүрер кижилерни баш бурунгаар белеткээрин, арга-арыгже кирер кол оруктарга дежурный-лаашкыны организастаарын, өртке удур ажил чорудар эки тура дружиналарын суур бүрүзүңге тургузарын, чурттакчы чоннуң ортузунга арга-арыгның кижиниң амыдыралына ажык-дузаның, өрттүң айыылдынын дугайында тайылбыры күштелдерин коллегия хуралына чугула деп санаан.

Кожуун девискээринге өрттү болдурбазының хемчеглерин айыткан доктаалды хуралга хүлээп алган. Балгазын, Бай-Хаак арга-арыг ажил-агылларына

деткимче кылдыр кожуун бюджетинден 40 муң рубльди бээрин ында айыткан. Өртке удур хемчеглерни күүседип ажылды удуртур кожуун штавын тургускан.

Кожуун чагыргазының коллегия хуралының шийтпирлерин күүседип эгелей берген. Кожуун чагыргазының даргазының ора-лакчызы Владимир Хунданов бүдүрүлгелериниң, организацияларның удуртукчуларын чыып алгаш, өртке удур хемчеглерниң күүселдези кайы хире чоруп турарын хынаан. Бо чугула херекти амыдыралда боттандырып эгелей бергенин аңаа демдеглээн. Суурларда өртке удур ажил чорудар эки тура дружиналарын тургускан, чурттакчы чоннуң хуралдарын эрттирип эгелээн.

ТЭЭЛИ. 2003 чылда Тыва Республиканың девискээринге өрт айылын болдурбас хемчеглер дугайында ТР-ниң Чазааның доктаалын күүседип ажылдарны Бай-Тайга кожуун чагыргазы (даргазы Дугар-оол Хертек) чорудуп турар. Кожуун чагыргазының коллегия хуралына ук айтырыгы сайгарып көргөш, эрткен чылгы четпестерни катаптавазы-биле бо девискээрге өрттү болдурбас дээш чүңү кылырын дугурушкан. Ылаңгыя өрт өжүрер техниканы, дериг-херекселдерни, кижилерни белеткээринче, өрттү болдурбас талазы-биле чон ортузунга тайылбыр ажылын калбартырынче кичээнгеи угландырган.

Коллегия хуралына хүлээп алган өртке удур хемчеглерни амыдыралга боттандыраар кожуун штавын тургускан. Кожуун чагыргазының даргазының ора-лакчылары В.Б.Донгак, М.И.Баавыл оларга бо ажил-херекти удуртурун дааскан.

Кожуунда өртке удур белеткел эрткен чылдан дээр чоруп турар. Шуй, Хемчик, Тээли, Найырал суурларга чурттакчы чоннуң хуралдарын эрттирген. Арга-арыгларны өрттен камгалаарының айтырыгларын аңаа чугаалашкан.

Таан-оол ХЕРТЕК.

МАГАДАП ХАНМАДЫВЫС

Бистиң Нарын сумузунга Эрзинниң өг-бүле төвүнден бөлүк башкылар келген. Оларның бирээзи, повары Наталья Иргитовна Оюннуң кижизиг онзагайын магадап ханмадывыс. Наталья Иргитовнаны аравыста "Холу чөмзиг Иргитовна" джили чугаалажыр бис. Бо ие 4 уругларлыг. Ооң бичии уруглар, ада-иелер-биле чугаалажып билирин кижки магадаар. 70-80 уругларны ашкарып-чөмгөрөр тургаш, 120 уругларны сумуга 11

хонук чөмгөрип, ойнадып, дыштандырганнар. Келген башкыларывыс оон аңгыда, сумунуң аныяк өг-бүлелеринге темалыг солун кежээлерни ушкарып-башкарып тургаш, эрттирип бергенин бистиң сумунуң аныяктары дыка сонуургаан болгаш четтиргенин илерешип турар.

Нарын сумузундан ада-иелер: С.Дамба, О.Сундуй, Н.Хоргун болгаш өскелер-даа.

Мугур-Аксында уран чүүл школазы ажыттынгаш, мугур 30 чыл болган. Ол база эвээш эвес үе болгай. Ынчангаш Мөңгүн-Тайга кожууннуң культура амыдыралына бо база бир онзагай, солун, чырык болушкун болган. 1972 чылда музыка школазы Мугур-Аксы суурга бир-ле дугаар ажыттынып турда, клубка кичээлдешип турган баштайгы башкылары (Маады) Ольга Сергеевна Араптан домра клазын, Мария Санаа баян клазына уругларны өөредип эгелээн. Ынчан өөреникчилерниң саны чүгле 30 чедип турган. Бир ай хире клубка өөргениниң соонда, школа аңгылан берген. Амгы үеде Мугур-Аксының "куду суурда" кудук турар чер ол.

1973 чылда музыка школазына чаа башкылар немешип келгеннер: Демир-оол Комбуевич Салчак, Ногаан-оол Дүдүкпенович Монгуш, Николай Шойдан, Эрес-оол Саая олар музыка школазына дооскан хөгжүм талазы-биле тускай эртемниг аныяк специалистер болган. А 1974 чылда фортепиано

клазы немешкен (башкылары Валентина Дашкын, Роза Балдан), 1974 чылда ажылдап келген Калбак-оол Санаевич Салчак школануң база бир "шимчедикчи" күжү болган. Ол бот-тывынгыр композитор, салым-чаянныг хөгжүмчү, талантылыг музыка башкызы бо хүннерде школазында 26 дугаар чыл үзүктел чок ажылдап турар. Ооң тургусканы (20 ажыг чыл бурунгаар) орус улустуң хылдыг хөгжүм оркестрин бүгү Тываның хөгжүмге ынак чону эки билер. Мөңгүн-Тайга кожууннуң уран чүүл школазының хылдыг хөгжүм оркестриниң репертуарында чүгле орус улустуң аялгалары эвес, а даштыкы классиктерниң, Тываның композиторларының болгаш база тус черниң композиторлары — Б.Х.Чүлдүм-Сурунун, О.Х.Иргиттин, О.Н.Тюндешевтин, К.С.Салчактын чогаалдары-биле байлак. Калбак-оол Сотпаевич Салчак хылдыг хөгжүм оркестриниң удуртукчузу башкы, дээди эртемниг. 1993 чылда Улан-Удэниң культура институтунуң доозукчузу. Ол-ла башкы-биле деңге ажылдап чоруур Владимир Иргитович Шуугуур база-ла школаның бир кол күжү, онзагай салым-чаянныг хөгжүмчү, саксофон, кларнеттин "хааны", джаз музыказының непередикчизи, эстрада клазының башкызы.

1975 чылдан бээр школага чурук клазы ажыттынгаш. Ооң баштайгы башкылары — Семен Пиин-ооловна Сат амгы үеде Межегейде чурттап чоруур, 1977 чылда Кызылдың уран чүүл школазының орус хылдыг хөгжүмчү салбырын дооскан Татьяна Туматовна Балдан Мугур-Аксыга ажылдап келгеш, 20 ажыг өөреникчилерни хүлээп алгаш, амгы үеде сурагылыг хыл-

дыг хөгжүм оркестриниң "таваан салды". Ооң кызымак ажылының түңнелинде 1980 чылда 12 өөреникчи Кызылдың уран чүүл училищезиниң сургуулдары болган.

Ол үеде уран чүүл школазына дараазында чаа салбырлар немешкен: хореография клазы (башкызы Наталья Калиндүүевна Лопсан, амгы үеде Бүрен-Хем суурда). Хорну Айлаана Алексеевна Анай-оол амгы үеде удуртпушаан, а оон соонда, 1988 чылда тыва улустуң хылдыг хөгжүм клазын Долаана Манзырыкчиевна Кара-Донгак ажыткаш, бо хүннерде-даа ажылдавышаан. 1990 чылда чаа үрер хөгжүмчү болгаш эстраданың клазын Владимир Шуугуурович Иргит ажыткаш, сонуургалдыг өөреникчилерни өөредип эге-

"Чечек" асли сады, ийигизин — Мугур-Аксы ортумак школазы, а үшкүзүн Мөген-Бүрениң школазы ээлээн. Октябрь 31-де Артай-оол Чудур аттыг культура төвүңге уран чүүл школазының коллективиниң, өөреникчилериниң улуг концерти болган. Чон кайгамчык сонуургаан, солун номерлер, ырылар, танцылар арбын-на болган. Уран чүүл школазы боттары ыдык ырыны шилип чогаадып алган (автору аныяк башкы Ц.Гомбожакова). Баян клазының башкызы — композитор Олег Тюндешевтин чаа бижээн "Ак-Хөлүм" деп ырызының бир дугаар күүселдезин (ыраажы — Мерген Иргит) көрүкчүлөр чылыгы-биле хүлээп алган. Чаа тургустунган (хореограф Чинчи Демчик) танцылар-

30 харлаан уран чүүл школазында

АЯЛГАҢАР АРЫГ, ЧАРАШ

лээн, а 1992 чылда сыгыт-хөөмей-ниң клазын Экер-оол Адыгович Бодан удуртуп эгелээн. Мугур 30 чылдарның дургузунда үзүктел чок, чедишкениң ажылдап келген уран чүүл школазында бо хүннерде 10 ажыг янзы-бүрү салбырларында 200 ажыг өөреникчилерни 20 тускай эртемниг башкылар өөредип турар.

Мугур-Аксының уран чүүл школазының 1972 чылдың бо хүннеринге чедир доостурган өөреникчилериниң саны 300 оранчок ашкан. Бо школаны дооскан он бир башкылары школазында уругларны уран чүүлге өөредип турарлар, а чамдыктары, чижээ — Марьяна Айыш билдингир ыраажы, Роберт Салчак, Айсуну Кара-Сал олар — "Тыва" ансамблиниң, филармонияның артистери болуп, чонунга уран талантызын бараалгадып чоруурлар.

2002 чылдың октябрь айы школага езулук-ла шылгалданың айы болган, юбилейниң бүдүзүндө олар дыка солун хемчеглерни эрттиргилээннер: октябрь 26-да коллективтер аразына 60-80 чылдарның ырылар, танцылар конкурзу дыка-ла солун эрткен. Ооң түңнелинде бирги черни

ны уругларны күүседип турары таан чараш, чаптанчыг.

Чурук башкылары Айдын-оол Саая, Май-оол Самбуунуң өөреникчилериниң "Малчыннарның амыдыралы" деп делгелгези онзагай болган. Бо делгелгени түңнөп турда, дараазында өөреникчилерниң ажылдары онза-ланган: 13-15 харлыглардан — Алдын-Херек Хертек, Алим Иргит, Адыгжы Хертек, Марат Седен. 6 хардан 12 харга чедир — Айдын Дагба, Мерген Доктугу, Амыр-Санаа Саая, Долаан Донгак. Эң-не солун ажыл — 6 харлыг Саглаана Сааяның болган.

Концерт соонда уран чүүл школазының коллективинге кожуунуң барык бүгү-ле албан организациялары байыр чедирип, чедишкениң күзеп, боттарының белек-селээн ты-высканнар. Уран чүүл школазына бо үениң дургузунда ажылдап келген бүгү-ле башкылар, ажил-дакчыларга өөрүп четтиргениниң чылыг сөстөрүн амгы директору Чимис Салчаковна Очур чугаалаан.

Шаңнатканнарның аразында эң-не эки ажылдыг башкылар, ажилчыннар-ла хөй болган.

Үжен чылдар эрте бээри — амыр эвес, Үлеңер, ажылыңар көвей болган. Чедишкениң силерде хөй: кестүп турар, Черге чедир үлеңер дээш мөгейдивис! Үжен харлаан уран чүүлдүң школазын Үргүлчү-ле чедишкениң бүргээр болзун! Угаан чырыыр, бодал дойлур, өөрүшкү бээр — Уран чүүл чок кижки кайын чурттап шыдаар. Чуртталганың аялгазын шупту үнге ырлажыңар! Чараш, солун, танцы-самнар көвей болзун, Чаштарывыс сеткил-хөөнү, оон арыыр, Чаа, чараш уран чүүлге хандыкшырлар. Аялганар арыг, чараш болганы дээш, Акты чажып, күдүк базып, мөгейдивис.

Борис КАЗЫРЬКПАЙ.

Мөңгүн-Тайга кожуун.

Бут бөмбүү

ШАҢНАЛДЫГ ЧЕРЖЕ КИРБЕЗЕ-ДАА...

Кызылда КПТУ №1-ниң стадионунга республиканың бирги чери дээш бут бөмбүүнге маргылдаа эрткен субботада доозулган. Алды хүн үргүлчүлээн спортчу демиселге 12 команда киришкен.

Кызылдың "Динамо" командазы удурланькчыларындан артык күштүүн илерешип, чемпионнаан. Кызылдың "Мажалык" командазы — ийиги, а Барың-Хемчиктин "Барлык" командазы — үшкү

черлерни ээлээн. Бут бөмбүүнүң маргылдаазына Самагалдайдан келген команда шаңналдыг черже кирбезе-даа, хей-ады бедик ойнаан.

Бистиң корр.

Буянын иштиң кижилери

КЫСТЫҢ ЧАРАЖЫ — БУДУЖУНДЕ

1983 чыл. Оът-сиген хөлбейнип, чараш чечектер черниң кырын сагланнадыр шыва алган магалың үе — чайның баштайгы айының бир каан, аяс хүннериниң бирээзинде аныак адаенин идегеп манааны кыс хиндиктиг уруг чырык черге бодарап төрүттүнген. Ада-ие чаңгыс кызын «Идегел-Надежда» деп адап алганнар. Оон бээр хөй-ле чылдар шужуп эртип, хөй-ле хемнер агып баткан.

Кандыг-даа кижик ук-төөгүлүг, ада-иелиг, чер-чурттуг.

Адазы Седивестерниң 9 оолдарының бирээзиниң оглу Халбаа, Тываның Совет күрүне банкызының даргазы чораан, Салчак Чылбак-оол Халбааевич, а иези — лама башкы Дамба-Даржаа Данзын Салчаковичиниң 15 ажы-төлүнүң ортун кызы Монгуш Көк Салчаковна — Тываның харылзаа салбырының баштайгы почта ажылдакчыларының хоочуннарының бирээзи чораан.

Бичири Надяның чашкы үези — каас-чараш бойдус чурумалдыг, бажы бедик Бай-Тайганың чооккавы делгемнеринге, ооң арыг, кылаң суглуг, аржаан хемнериниң кыдыыңга эштип-шымнып, сайзанактап, улуг «инек» даштар долгандыр сывыртажып, чаштынчып ойнап-хөглеп чорааны сагыжыңга утундурбас сактыгышкын. Ындыг каас-чараш, бойдузу тоолзуп, байлак оранга төрүттүнүп, ойнап өскөн болгаш ыңдыг ийикпе, ооң сагыш-сеткили база-ла байлак, чараш, бүдүжү оожум, топтуг-томааныг кижик. Ол школага тергиин өөредилгези база быжыг сагылга-чуруму-биле өскелерден

ылгалып, клазының башкызы Мария Васильевна Дробышевскаяның макталын ап, школының эш-өөрүнүң идегелдиг чоргааралы бооп чораанын айтырга-ла, кижиниң кандыг мөзү-бүдүштүү илереп кээр. 7-ги класска өөренип тургаш, Кара далай кыдыында «Артек» лагеринге дыштанып чораш келген. Школаны дооскаш, улаштыр-ла Кызылдың башкы институтунче дужаап кирип алган. Узун чаштыг, өске өөрү кыстардан мөзү-бүдүштүү-биле онзаланып ылгалып кестүр, кестүктүг чараш кысты чаңгыс группазында кады өөренип турары Коля деп кызыл чаактыг оол сонурган, ынакшый берген. Аныктарның ынакшылының күштүү ыңдыг турган боор, олар кымны-даа үр манатпааннар. 1-ги курска тургаш-ла өг-бүлө тудуп, «студент өг-бүлө» бооп кады чурттай бергеннер. Кайызы-даа институтту хоорай Советиниң грамоталары-биле доосканнар.

Амыдырал чаңгыс черге турар эвес. Кижик назынының чарык чүс чылының нүүрү боор — кастыктарда хырааланган ак дүктөр, ажы-төлүнүң ажы-төлүңгө кырган-ава, кырган-ача болур аас-кежик Надежда Чылбак-ооловна биле Николай Лапчаевич Оюннарны база ооп эртпээн.

Надежда Чылбак-ооловна (Өлчей-ооловна-даа дээр) Кызылдың № 5 школа-гимназиясында тыва дыл болгаш чогаал башкылавышаан, школаның хэрэженнер чөвүленин билдигил удуртуп база (хоорайның ЖСК-4 баштаар чериниң кежигүну)

хөй-ниитичи ажылын ак сеткилдиг күүседип чоруур. Оон доостурган өөреникчилери бооп, Тываның сайзыралыңга үлүг-хуузун кириштирип чоруурларны манаа адаары артык эвес: Алевтина Шивит-оол — онкология салбырының эрлекчизи, Эльвира Доулак — ТР-ниң алдарлыг артизи, ыраажы, Мерген Санчай — нефролог эмчи, Маргарита Карловна — судья, Анатолий Кысыгбай — чагырыкчы дээш, оон-даа ыңай бо даңзыны уламчылап болур.

Башкының өөнүң ишти Николай Лапчаевич Тывада база билдингир кижилериниң бирээзи — 4 дугаар ХПТУ-нуң директору, республикада тургустунган адалар чөвүлениниң даргазы, үлгерлиг ада. Оюннар кайызы-даа улус өөредилгезиниң тергиинери, Николай Лапчаевич чоокта чаа «РФ-тиң профтехөөредилгезиниң хүндүлүг ажылдакчызы» деп атты алган.

Оюннарның улуг кызы Юлия Николаевна англи дыл башкызы, ортун кызы Камелия кооперация техникумун дооскан, амгы үеде ТКУ-нуң студентизи, хеймер оглу Тимур №8 школа-гимназияның 11-ги классчызы.

«Кыстың чаражы — бүдүжүнде» деп бурунгуларыбыс чигеле сөглээ. Шынап-ла, кижиниң мөзү-бүдүжү кижизиг, топтуг бедүүн болганда, оон амыдырал-чуртталгазы база-ла чараш, байшырак, ажы-төлү-даа кижизиг, өг-бүлөзи-даа өскөлөргө үлгерчижектиг болур деп, хуумда санап чоруур мен.

Раиса ОНДАР, башкы.
Кызыл хоорай.

Делегейиниң дириг эртинези, төөгү эртемнериниң доктору, чогаалчы М.Б.Кенин-Лопсанның төрүттүнгөн хүнүңе

Оран-чуртта чараш хемнер көвей болгай, Бурунгулар ужурларын сагызын дээш,
Оларны мен санап, түннеп шыдавас мен. Бурган башкы чогаалчыны чаяган боор.
Ынчалза-даа ырда кирген Хөндергейни Көктүг-шыктыг Хөндергейниң Хөрзүнүнден чемиш алган
«Ыраажы хем» дээнинге каттыжар мен. Хөлүг-баштак аажы-чаңныг, Хөлчөк чараш чогаалчывыска Төрүттүнгөн хүнүңе
Улуг-биче Хөндергейлер Улус чоннуң чогаалчызын бодараткан. Дегеревис мөгейдивис.
Каас-чараш бойдузунуң салдары боор, ТР-ниң КАЛЧЫЫР-ООЛ, Кайы көвей таланттылар чурту болган. Дарлыг башкызы.
Кызыл хоорай.

КОНКУРСТАРГА КИРЖИҢЕР

Чонну ажылга хаара тудар федералдыг күрүне албанының Тыва Республикада департаментизи КОНКУРС чарлап тур.

«Күрүне хереглелинге барааннар чорудуп бээр, ажылдар күүседир, ачы-дуза көргүзөр конкурстарны эрттирер дугайында» 1999 чылдың июнь 15-те № 97 Федералдыг хоойлуга үндезилээш, чонну ажылга хаара тудар федералдыг күрүне албанының Тыва Республика талазы-биле департаментизи дараазында ажык конкурстарга киржириңче күзөлдиглериңиң чалап тур:

- кывар-чаар материалдар садып алыры;
- артык кезектер, мебель, ажил-агыг болгаш канцелярия барааннары, машиналар септээри;
- транспорт ачы-дузасы;
- саналга техниказы, оргтехника, четчелээр болгаш чарыгдал материалдары.

Конкурстуң организакчызы болза чонну ажылга хаара тудар федералдыг күрүне албанының Тыва Республикада департаментизи болур.

Конкурсту 2003 чылдың апрель 30-де 14 шакта эрттирер. АДРЕЗИ: 667000, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 35, Амыдырал хандырылга бажыңы, Комсомольская кудумчузунун талазында кирер.

Тайылбыр алыр телефоннары: 1-14-23, 1-30-32, 1-14-10. Бижимел билдиришкиннерни 2003 чылдың апрель 20-ге чедир хүлээп алыр.

Конкурс документилерин үстүндө айыткан адрестен 8 шактан 12 шакка чедир үеде ап болур.

ЧАХТФКА-НЫҢ ТР-ДЕ ДЕПАРТАМЕНТИЗИ.

ШҮЛҮК МӨӨРЕЙИНЧЕ ЧАЛАДЫВЫС

Апрель 26-да 10 шакта Улуг-Хемниң Арыскан сумузунга «АРЫСКАНГА МӨӨРЕЙЛЕЖИИЛ!» деп шүлүкчүлөр мөөрей болур. Негелдези: мурнунда парлааттынмаан, бодунуң чогааткан шүлүүн саазын чокка, 3-5 минута дургузунда аяныг номчуур. Мөөрейни С.Б. Пюрбюнуң 90 харлааныңга тураскаадып эрттирер.

Мөөрейниң түннелин лириктиг, шоодулуг, уругларга бижээн деп үш бөлүккө ангылап, үндүрер. Шаңналдар хоомай эвес. Шүлүкчүлөр мөөрейинче чаладывыс.

КУЛЬТУРА КИЛДИЗИ,
АРЫСКАН СУМУ ЧАГЫРГАЗЫ.

Тыва Республиканың Культура болгаш националдар херектериниң талазы-биле яамызы Тыва Республиканың алдарлыг чурукчузу Көгел Мижитеевич Сааяга оон дунмазы, ТР-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүну

Борбак-оол Мижитеевич
СААЯНЫҢ

үр аарааш мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының информация төвүнүң система администратору

Белла Бекаевна
КАРА-САЛДЫҢ

озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле оон төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди Чөөн-Хемчик кожуунуң спорт комитедин даргалап чораан

Белла Бекаевна
КАРА-САЛДЫҢ

озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле оон төрелдеринге, эш-өөрүңгө ханы кажыыдалды илередип тур.

МЕХАНИЗАТОР-АРТИСТ

1993 чыл. Великобританияның болгаш Соңгу Ирландияның каттышкан королевствозу. Англияның найысылталы Лондоннун кудумчузу-биле 7 айнык ортан үезинде национал тыва идик-хептиг, игил, бызаанчы, чадаганыг ийи кижик ажык машина-биле халдырганнар. Ол дээрже Өвүрнүң Хандагайты Культура бажынының «Булангыч» хөөмей-сыгыт ансамблиниң артистери Николай, Валерий алышкылардыр. Оларны Англияның королевазы Елизавета Вильсон чалаарга, чеде бергеннери ол. Аэропортка оолдарны королева-ның төлээлери, журналистери уткуп алган.

Монгуштар ийи хонукта Темза хемниң эринге агаарлап, Лондоннун чараш черлерин кезип, Британ парламента-ның шиш-шиш суургаларлыг бажының сонурган көргөннер. Ийи хонук эртерге, Вильсон алышкыларны ордузунче чалаан. Королева олар-биле менди-лешкеш, диванче чалап, кофени боду куткаш, сунган. Оларазында алышкыларның дыштанганын, кадыкшылын сонурган айтырган. Королева улаштыр Тыва дугайында дыка хөй айтырыгларны салып, сыгыт-хөөмей дугайында сонургаан.

Кежээкиниң алды шакта королеваның уран чүүл болгаш культура төвүңгө келгеннер. Концерт-даа эгелээш. Чарлакчы баштай Тыва дугайында, оон

хөөмей-сыгыт дугайында тайылбыр кылгаш, Николайны сценаже чалапкан. Залда та чеже муң кижик бар чүве! Диңмиттиг адыш часкаашкынарарындан Николай дивидекеп турза-даа, артында чыдып калган Тывазын, чонун бодап келгеш «Тыва чурту — мээң чуртум» деп бадырған-на. Ынчаар эгелээш алышкылар бир шак иштинде ойнап келген, көрүкчүлөр оларны шуут салыр уг чок. Залда органның тура халчып, адыш часкап, та чежече өң-баазын чечектерни сөңнеп турду ыйнаан!

Николай Кечилович Монгуш 1943 чылдың март 7-де Өвүрнүн Халды-Чарык аржааныңга бедүүн арат өг-бүлөгө төрүттүнген. Бичиизинден-не даайлары Калга-оол, Сенди-Сүрүң олардан хөөмей, сыгыт, каргырааның чажыттарын өөренип ап келген. Солчурнун Хам-Дыт, Шивилиг сыннарның хой кадарып чораш, бодунуң үнүн бүдүү шенеп чораан. Школачы апаргаш, улуг-биче концерттерниң киржикчи апарган. 1962 чылда Кызылга механизация училищезинге өөренип тургаш, тос ай хуусаалыг баян школазын база доозуп алган. Тывага ыры болгаш танцының баштайгы ансамбли «Чечек» тургустунарга, оон артизи, улаштыр «Саян» ансамблиниң ниити ырызының солизи, сыгыт-хөөмейжизи апарган.

Амыдыралының аайы-биле

оон үңгеш, Иркутск облазының Кутуликке кедээ ажыл-агый техникумунун мал эмчизи салбырын доозуп, Хандагайтыга болгаш Солчурга мал эмчилеп чораан. Ол ажылдап тургаш, эвээш эвес ыраажыларны, хөөмейжилерни кижизиткен. Ол дээрже Тываның алдарлыг артизи Эзир-оол Монгуш, дунмазы Валерий Монгуш, алдарлыг сыгытчылар Чаш болгаш Тумат Геннадийлер-дир.

Сөөлгү чылдарда Николай Кечилович Монгуш Хандагайтының Культура бажыңыңга «Булангыч» хөөмей-сыгыт ансамблин удуртуп, музыка школазының тыва хөгжүм херекселдерин башкылап тургаш, дыштанылгаче үңген. Өөнүң ишти эмчи сестразы чораан Чечек Монгушовна-биле дөрт кысты, ийи оолду амыдыралдың узун оруунче үндүргөннер.

Николай Кечилович бо чылын 60 харлап турар. Ол — Тываның алдарлыг хөөмейжизи аттын бир дугаар эдилекчизи.

Алдан харны харым дээр бе,
хупурай бер.

Аян тудар дошпулуруң
холдан салба.

Сагыш-сеткил мунгаралдып
туруп берзе,

Сарыналдыр сыгытчыңны
бадырып чор.

Ховалыг КЫЗЫЛ-ООЛ.
Өвүр кожуун.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазза.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, компьютер төвү — 1-03-90, культура, өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87, кедээ ажыл-агый, үлетпүр килдистери — 1-17-09, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91;

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7897. Чагыл 41.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужулгалының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген. Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация күркомитединиң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлааттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.